

๑๕๓

พระมหาลี เจ้าจอม ในรัชกาลที่ ๕

เปิดปูมประวัติพระมหาลีคู่บัลลังก์ พระสนมเจ้าจอมผู้มาจากสายสกุลต่างา
เล่าเกร็ดการเมือง ความรัก วิถีชีวิต
อิทธิพลและบทบาทสำคัญของเหล่านางอันเป็นที่รัก ในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

ว. เสนิงค์ ณ ออยุธยา

ตัวอย่าง

สำนักพิมพ์ สยามความรู้

๑๕๓ พระมเหสี เจ้าจอม ในรัชกาลที่ ๕

ราคา ๒๒๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ว. เส็นวงศ์ ณ อยุธยา.

๑๕๓ พระมเหสี เจ้าจอม ในรัชกาลที่ ๕--กรุงเทพฯ : เพชรประกาย, ๒๕๖๒.

๓๗๖ หน้า.

๑. ราชนิกุล--ไทย. ๒. เจ้าจอมมารดา. I. ชื่อเรื่อง.

ISBN ๙๗๘-๖๑๖-๔๔๑-๔๒๒-๘

ที่ปรึกษากฎหมาย	ชนินทรวิชัย สาธุรักษ์ น.บ., นศ.ม.
บรรณาธิการบริหาร	วิภาวี เฉลิมชัยวัฒน์
บรรณาธิการต้นฉบับ	เวนิสา เส็นวงศ์ ณ อยุธยา
บรรณาธิการ	จรัพร เกตุชู
กองบรรณาธิการ	นิตานารถ โชติมาภรณ์ มาริสา ไกรถาวร
ออกแบบปก	Evolution Art
ศิลปกรรม	Evolution Art

© ได้รับการอนุญาตจัดพิมพ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ (ฉบับเพิ่มเติม) พ.ศ. ๒๕๕๘ ห้ามลอกเลียนส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ มิฉะนั้นจะถือว่าละเมิดลิขสิทธิ์และมีความผิดทางอาญา

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์ สยามความรู้

ในเครือบริษัท เพชรประกาย จำกัด

เลขที่ ๘๑ อาคารเพชรประกาย ถนนเสรีไทย

แขวงมีนบุรี เขตมีนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๕๑๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๕๔๐ ๕๕๓๕ # ๑๐๓ โทรสาร ๐ ๒๕๔๐ ๕๕๖๘

Homepage : <http://www.phetpraguy.com>

พิมพ์ที่

บริษัท โรงพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค จำกัด

๕๒๐-๕๓๐ ซอยเพชรเกษม ๕ ถนนเพชรเกษม

แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

จัดจำหน่ายโดย

บริษัท อมรินทร์ บুক เซ็นเตอร์ จำกัด

๑๐๘ หมู่ที่ ๒ ถนนบางกรวย-จตุรนต์ ตำบลมหาสวัสดิ์

อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๓๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๓ ๙๙๙๙ โทรสาร ๐ ๒๔๔๙ ๙๕๖๑-๓

Homepage : <http://www.nain.com>

หากคุณผู้อ่านพบว่าหนังสือของสำนักพิมพ์เล่มใดที่ไม่ได้มาตรฐาน หน้าขาด หาย หรือข้อความบางส่วนในหน้าขาดหายไป ทางสำนักพิมพ์ยินดีเปลี่ยนหนังสือเล่มใหม่ให้แก่ผู้อ่าน เพื่อเป็นการชดเชยในความผิดพลาด สามารถติดต่อขอเปลี่ยนหนังสือ โดยส่งหนังสือเล่มที่มีปัญหากลับมาตามที่อยู่สำนักพิมพ์

คำนำสำนักพิมพ์

หนังสือที่รวบรวมนางในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยครบถ้วน ทั้งบัญชีรายชื่อและเกร็ดประวัติที่ในตำราประวัติศาสตร์ไม่มี (แต่ปรากฏในบันทึกที่ต่างๆ ของเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ และญาติรุ่นหลัง)

ซึ่งได้นำเสนอ แบบเรื่องเล่าเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยที่บอกถึงเรื่องชีวประวัติส่วนตัวในเชิงลึกของแต่ละท่าน เพื่อให้ได้รรถรสในการอ่าน และน่าสนใจต่อการศึกษาได้ความรู้แท้จริงของวิถีความเป็นอยู่ของชาววัง ความรัก การอิจฉาชิงเด่น การ ‘ขึ้น’ และ ‘ตก’ ของวาสนาชีวิตเจ้าจอม การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ย้อนอดีตพร้อมด้วยภาพเก่าหายากของตำหนัก สถานที่ บุคคลต่างๆ ของฝ่ายในซึ่งเป็นสตรีตัวเล็กๆ แต่ทว่าเป็นผู้มีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมต่อราชสำนัก สนมเจ้าจอมหลายท่านมีบทบาทต่อความรู้และวิวัฒนาในหลากหลายด้านที่ส่งผ่านจากในวังหลวงออกมาสู่ราษฎรสยามโดยมิเคยถูกบันทึกไว้ในเชิงประวัติศาสตร์

หนังสือเล่มนี้เหมาะเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้สนใจประวัติศาสตร์ในราชสำนักหรือเพื่อใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงสำหรับนักเรียนนักศึกษาสำหรับการค้นคว้าเพิ่มเติมในวิชาประวัติศาสตร์

บรรณาธิการ

คำนำ

ถ้าจะเปิดม่านฝ่ายในราชสำนักสยามในรัตนโกสินทร์สมัยแล้ว บางแห่งบันทึกว่ารัชกาลที่ ๔ ทรงครองอันดับ ๑ ที่มีจำนวนของพระมเหสี เจ้าจอมสูงสุด บางแห่งก็ระบุว่า เป็นรัชกาลที่ ๕ ต่างหาก การสืบค้นข้อมูล เพื่อบันทึกไว้ให้ถูกต้องจึงเป็นเรื่องสำคัญต่อการศึกษาค้นคว้าเพื่ออ้างอิง เชิงความรู้ในวันข้างหน้า ซึ่งมีใช่เพียงบันทึกเพื่อให้เห็นแต่เพียงตัวเลขที่ จักยืนยันความมากด้วยบารมีขององค์มหากษัตริย์ แต่เพื่อให้ปรากฏถึงปุม ประวัติของสตรีที่เป็นพระมเหสีเจ้าจอมนั้นว่าเป็นกุลธิดามาจากที่ใดบ้าง กล่าวอย่างสามัญคือแต่ละท่านนั้นเป็นลูกหลานสายสกุลใด และให้กำเนิด ลูกชาย-หญิงเป็นใครกันบ้าง เพราะสิ่งหนึ่งที่เราคงมีอาจปฏิเสธคือ เรื่อง การเรียนรู้จักอดีตชีวประวัติด้านสตรีของบุคคลสำคัญในฝ่ายเจ้านายหรือเชื้อ พระวงศ์ต่างๆ นั้นยังมีเป็นเชิงลึกลับ ยกตัวอย่างง่ายๆ อาทิ เมื่อเรากล่าวถึง กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คนไทยรุ่นใหม่ๆ บางส่วนยังเข้าใจว่าท่านเป็น ขุนนางคนสำคัญคนหนึ่งในราชสำนัก บางคนยังมีทราบเลยด้วยซ้ำว่าท่าน เป็น “น้องชาย” ของล้านเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ หรือแม้ทราบดีในขั้นนั้น แต่ก็ ไม่ทราบว่าท่านเป็นพระอนุชาแท้ๆ ร่วมพระมารดาเดียวกัน หรือประสูติ จากเจ้าจอมท่านใดในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้จึงมุ่งรวบรวมข้อมูลของพระมเหสีและพระสนม เจ้าจอมทั้งปวง โดยเริ่มจากในรัชกาลที่ ๕ เป็นลำดับแรกมาบันทึกไว้ ซึ่ง แน่แน่นอนว่าจากการค้นคว้าทั้งหมดนั้นยังมีอาจกล่าวได้โดยสรุปว่าเป็น

ข้อมูลที่ถูกต้องที่สุด เพราะอาจยังมีเจ้าจอมบางท่านที่อาจตกหล่นเนื่องจากมิได้เคยมีการบันทึกชื่อให้ปรากฏไว้เลยก็เป็นได้ สำหรับพระสนมเจ้าจอมบางท่านที่มีเกร็ดประวัติปรากฏมากในหน้าประวัติศาสตร์สยาม ข้าพเจ้าก็นำมาเล่าแยกไว้จากบทที่เป็นบัญชีรายนามของทุกท่าน แต่บางท่านที่มีเกร็ดประวัติใดๆ ก็ได้บันทึกไว้แต่เพียงนาม และสายสกุลของครอบครัวของท่าน ซึ่งหากวันหน้าลูกหลานของตระกูลใดได้เพิ่มเติมปุมประวัติของเจ้าจอมท่านนั้นๆ ขึ้นมาก็จักค่อยนำมาปรับเพิ่มเติมข้อมูลกันอีกคำรบหนึ่งในภาคหน้า

ในส่วนที่เป็นเกร็ดประวัติของแต่ละท่านนั้น ข้าพเจ้านำมาเรียบเรียงเล่าใหม่ให้อ่านได้ง่ายๆ มิมุ่งหวังให้เป็นข้อมูลเชิงลึกในทางวิชาการ แต่มีเจตจำนงให้ผู้อ่านได้เสมือนย้อนวันเวลากลับไปยังยุคสมัยแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ ได้มองเห็นบรรยากาศแต่หนหลังอันเป็นภาพวิถีชาววังประกอบกับการได้รู้จักปุมประวัติของพระมเหสีเจ้าจอมแต่ละท่าน ซึ่งจะทำให้เราเห็นถึงบทบาทของสตรีฝ่ายในด้วยว่า แม้จะเป็นเสมือนสตรีที่เป็นสัญลักษณ์เชิงคุณค่าของพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนนั้น แต่พวกท่านก็ได้ดำรงอยู่ในฐานะของ “ผู้หญิง” ของพระเจ้าแผ่นดินท่านนั้น กล่าวคือมิได้เป็นเพียง “นางใน” ที่เพียงมีหน้าที่ถวายการปรนนิบัติพิศวีให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระเกษมสำราญอย่างในหนังในละครเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทหน้าที่สำคัญไม่น้อยแม้ในฐานะผู้อยู่เบื้องหลังเจ้าชีวิต ที่ทำประโยชน์ไม่น้อยต่อบ้านเมืองอีกด้วยทั้งในทางตรงและทางอ้อม

เกร็ดชีวิตและภาพเงาในอดีตของพระมเหสีเจ้าจอมนั้นมีเสน่ห์ เต็มไปด้วยสีสันในมิติความรัก ความรักดี ธรรมชาติสตรีที่มีความหึงหวง ชิงเด่น และยังสะท้อนภาพสังคม วัฒนธรรม และกระทำการเมืองในราชสำนักให้

พวกเราได้สัมผัสในอีกมิติหนึ่งของการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้าจึง
นำเสนอด้วยสำเนียงการบอกเล่าผ่านถ้อยคำอย่างสามัญบ้าง เพื่อรสแห่ง
การอ่านที่จับต้องได้ สามารถอ่านเอาเรื่องและอ่านเอาเพลินได้ในคราว
เดียวกัน หวังว่าพวกเราคนรุ่นหลังจะได้ศึกษาและรับรู้ถึงเกร็ดประวัติของ
สตรีทั้งปวงนั้นเพื่อได้ตระหนักถึงคุณค่าและยกย่องเชิดชูสืบไปในเหล่า
ผู้เป็นนางแก้วแห่งราชสำนักสยาม ณ รัชสมัยขององค์พระปิยมหาราชของ
พวกเราชาวไทย

ศิวายา

สารบัญ

	หน้า
• บทนำ : รัชกาลที่ ๕ และความบริบูรณ์ในพระมเหสี เจ้าจอม	๑๐
• การถวายตัวเข้าวังหลวง	๒๐
• ความเชื่อ และการเตรียมตัวสำหรับทำต่างๆ เพื่อการถวายตัว	๒๘
• ความหมายของพระสนม พระสนมเอก เจ้าจอม เจ้าจอมมารดา และ ลำดับชั้นของพระภรรยาเจ้า	๓๔
• รายนามพระมเหสี เจ้าจอมทั้งหมดในราชสำนัก แห่งรัชกาลที่ ๕	๔๘
• สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี พระนางเรือล่ม ผู้เป็นที่อาลัยรักยิ่งในรัชกาลที่ ๕	๙๐
• สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ราชินีสยามองค์แรก ผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดิน	๑๑๔
• สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ราชินี ๕ แผ่นดิน	๑๓๖
• สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทามลมารศรี พระอัครราชเทวี มเหสี พระองค์แรกที่ ร.๕ ทรงพระราชนิพนธ์โคลงพระราชนิพนธ์ให้	๑๖๔
• พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทักษิณชา นราธิราชบุตรี พระภรรยาเจ้าพระองค์แรก	๑๗๖
• พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์	๑๘๒

- พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตน์นรินาค กรมขุน
อรรควรรราชกัลยา ๑๘๖
- พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระ
สุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เชฟใหญ่ผู้ควบคุมดูแล
ห้องพระเครื่องต้นของเสวยตลอดรัชกาล ๑๙๐
- พระราชชายาเจ้าดารารัศมี เจ้าหญิงแห่งเชียงใหม่ผู้เป็นที่รักยิ่ง ๒๐๐
- เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์แช่ พระสนมคนแรกก่อน
รัชกาลที่ ๕ ครองราชย์ ๒๑๖
- เจ้าจอมมารดาแพ นางผู้เป็นที่รักคนแรกและเป็นคนเดียว
ที่รัชกาลที่ ๕ ทรง “จีบ” ๒๒๒
- เจ้าจอมมารดาแสง ธิดาของเจ้าสัวผู้สร้างวัดกัลยาณมิตร ๒๓๔
- เจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมสืบสองพระก้านัล ๒๓๘
- เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์ย้อย ผู้ประดิษฐ์ตุ๊กตาชาววัง
คนแรก ๒๔๖
- เจ้าจอมมารดาอ่วม ได้เป็นเจ้าจอมเพราะแอบชมพระบารมี ๒๕๐
- เจ้าจอมมารดาทับทิม เจ้าจอมละครคนเก่ง ในรัชกาลที่ ๕ ๒๕๔
- เจ้าจอมมารดาสาย นางเอกฉายาผู้ดังตาม และครูละครหลวง ๒๖๐
- เจ้าจอมมารดาทิพเกษร ธิดาของเจ้าสุริยະ ณ เชียงใหม่ ๒๖๔
- เจ้าจอมมารดาอ่อน หนึ่งในเจ้าจอมก๊กอ ๒๖๘
- เจ้าจอมมารดาแสด เจ้าของเรือนเจ้าจอมที่ใหญ่โตงดงาม ๒๗๖
- เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เกสร และกำเนิดโรงเรียน
เบญจมบพิตร ๒๘๒
- เจ้าจอมมารดาชุ่ม ผู้แต่งชุดฝรั่งโต้งดงาม ๒๘๖

- เจ้าจอมมารดาเลื่อน ผู้มีหน้าที่อ่านหนังสือถวาย ร.๕ ๒๙๒
- เจ้าจอมมารดาเหม เจ้าจอมช่างฝีมือและต้นเสียงเพลงโบราณ ๓๐๒
- เจ้าจอมประคอง เจ้าจอมซอสสามสาย ๓๐๖
- เจ้าจอมพิศว์ ลูกสาวเจ้าของตำรา “แม่ครัวหัวป่าก์” ๓๑๐
- เจ้าจอมเอี่ยม มีนวนตหนึ่งเดียวที่ ร.๕ ทรงโปรด ๓๑๖
- เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์เฉียด มือปอกผลไม้งามประณีต ๓๒๒
- เจ้าจอมน้อม มะปรางรู้ฝีมือเจ้าจอม ๓๒๖
- เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์แป้ม “คุณห้องทอง” ๓๓๐
หรือ ท้าววรคณานันท์ อภิรักษ์ตรปตานี ราชนาฎิกิจวิจารณ์
- เจ้าจอมเอิบ ผู้ถ่ายภาพ ร.๕ ทรงทอดปลาทุ ๓๓๔
- เจ้าจอมเลียม เจ้าจอมนักประดิษฐ์ ๓๔๔
- เจ้าจอมอาบ หนึ่งในเจ้าจอมที่ออกคนโปรด ๓๔๘
- เจ้าจอมเอื้อน ผู้มีฝีมือเลิศในการเล่นไวโอลิน และถ่ายภาพ ๓๕๒
- เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สลับ เจ้าของกำไลมาศ ที่ ร.๕ ทรงให้
สลักบทกวีสรรพกำไลพระราชทาน ๓๕๖
- เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์จรรยา ตัวแทนอันดับสองอ่านหนังสือถวาย ๓๗๐

รัชกาลที่ ๕
และความบริบูรณ์
ในพระมเหสี เจ้าจอม

สตรีฝ่ายใน ราชสำนักรัชกาลที่ ๕

เมื่อคนรุ่นปัจจุบันมองย้อนกลับไปยังเรื่องพระมหาลีเจ้าจอม ในประวัติศาสตร์แห่งราชสำนักสยาม คนส่วนใหญ่จะเห็นแต่เพียงว่า พระเจ้าแผ่นดินนั้นสามารถมีพระมหาลี มีข้าบาทบริจาริกาได้เป็นจำนวน มากมายหลายสิบคน แม้แต่ชาวต่างชาติก็มองเห็นและเข้าใจผิดไป ว่า การมีพระสนมจำนวนมากเป็นเพียงเพื่อความสำราญและเป็นเครื่อง แสดงความบริบูรณ์ในบุญบารมีของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ดังที่ราชทูต สยามเราเองก็เคยให้คำตอบเช่นนั้นแก่ชาวต่างชาติ ในสมัยสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช ราชสำนักได้ส่งเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)¹ เป็น ราชทูตไปฝรั่งเศส เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๒๙ มีสุภาพสตรีสูงศักดิ์คนหนึ่งได้เอ่ย ถามตรงๆ ว่า ตนได้ยินกิตติศัพท์ว่าบุรุษไทยมีภรรยาได้หลายคนโดยไม่

1 เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) พระนัดดาในสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นเอกอัครราชทูตคน สำคัญในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส พร้อมกับเชอวาเลีย เดอ โชมองต์ และอยู่ที่ฝรั่งเศสเป็นเวลา ๖ เดือน

เป็นการผิดประเพณี แล้วท่านทูตละมึกริยาน้อยก็คน

ท่านโกษาปานก็ตอบเธอไปว่า

“เรามีแค่ ๒๒ คนเท่านั้น”

แน่นอนว่าคำตอบเช่นนี้ย่อมทำให้สตรีฝรั่งเศสผู้นั้นถึงกับตกใจเป็นอันมาก เมื่อเห็นเจ้าหล่อนทั้งหลายตกอกตกใจในจำนวนมากเช่นนั้น ท่านราชทูตก็อธิบายว่า

“หล่อนเห็นแปลกที่เรามีเมียถึง ๒๒ คน เพราะยังไม่เคยได้ยินว่าใครมีมากถึงขนาดนี้ แต่ในเมืองไทยนั้นไม่มีใครเห็นแปลก ใครจะมีเท่าไรก็ได้ ยิ่งมีมากเขายิ่งนับถือว่าเป็นคนมีบุญวาสนามาก ก็เมื่อคนพื้นบ้านเขานิยมเช่นนี้ ใครเล่าจะฝืนความนิยมได้”

ท่านโกษาปานยังดบท้ายด้วยว่า

“จะมีมากมีน้อยก็ตามที่ เราอยู่เป็นสุข เขาก็อยู่เป็นสุข ชื่อนี้เป็นข้อสำคัญกว่าอะไรทั้งหมด”

คำตอบของท่านราชทูตนั้นถูกต้องส่วนหนึ่ง ในแง่ที่ว่า “จำนวน” ที่มากนั้นแสดงถึงความบริบูรณ์ในبارมี แต่หากต้องอธิบายต่อชาวต่างชาติ หรือคนไทยเราเองอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว การที่พระเจ้าแผ่นดินมีพระสนมเจ้าจอมมากมายนั้นล้วนเกี่ยวเนื่องด้วยอิทธิพลทางการเมืองด้วยเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์ระบอบอุปถัมภ์ย่อมต้องการการพึ่งพากันระหว่างกษัตริย์และขุนนาง ขุนนางกับพ่อค้า การถวายตัวลูกหลานมาเป็นข้าบาทบริจาริกาแล้วแต่เป็นส่วนหนึ่งในกลไกของการเมืองและเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยค้ำจุนสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีความมั่นคง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ทรงบริบูรณ์ไปด้วยข้าบาทบริจาริกาตลอดรัชสมัย ซึ่งแน่นอนว่าเป็นการแสดงให้เห็นอำนาจบารมีที่บริบูรณ์อย่างยิ่ง หากมองดูตามธรรมเนียมของราชสำนักสยามในยุครัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้น ธรรมเนียมนิยมการถวายตัวลูกหลานเข้าวังถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกานั้นด้วยเหตุผลของการเมืองอย่างเด่นชัด คหบดี ชุนนางนำลูกหลานถวายตัวด้วยหวังความก้าวหน้าในสถานะ บรรดาประเทศราชหวังสัมพันธไมตรีที่มั่นคง ฝ่ายราชสำนักเองก็ต้องการความแข็งแกร่งทางการเมืองเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น การที่รัชกาลที่ ๕ ได้เจ้าหญิงทางเมืองเหนือ หรือล้านนาในขณะนั้นมาเป็นพระราชชายา คือ เจ้าดารารัศมี ก็ย่อมก่อให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองด้วยเช่นกัน

สมัยนั้น การมีพระสนมเจ้าจอมจำนวนมากจึงมิได้หมายถึงเพียงความบริบูรณ์ในทางบุญญาบารมี แต่ทว่ายังแสดงถึงความบริบูรณ์ที่แข็งแกร่งทางราชบัลลังก์ด้วยเป็นประการสำคัญ ก่อนอื่น เราต้องไม่ลืมว่าในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นเป็นช่วงเวลาแห่งยุคล่าอาณานิคม หลายประเทศทั้งตะวันตก ยุโรป แข่งขันกันขยายอิทธิพลและอำนาจทางเศรษฐกิจ ต่างก็แย่งชิงเพื่อสามารถจับจองดินแดนต่างๆ มีว่าไกลไกลหรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของชาติ การได้แรงสนับสนุนจากพระบรมวงศานุวงศ์และชุนนาง การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับเมืองไกลเคียงล้วนเป็นกระบวนการการสร้างพันธมิตรทางการเมืองด้วยการแต่งงาน เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ทำให้ได้มาซึ่งการเสริมเสถียรภาพราชบัลลังก์ให้แข็งแกร่งและมีต้องหันต่อการถูกรุกรานและภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดิในยุคนั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเพียงบริบูรณ์ด้วยพระ
สนมเจ้าจอมเพื่อแสดงอาณาภพในราชบัลลังก์เท่านั้น หากแต่พระองค์ยัง
ทรงบำรุงเลี้ยงและให้ความรักความเมตตาแก่พระมเหสี เจ้าจอม และ
พระราชโอรสพระราชธิดาอย่างสูงสุด กล่าวอย่างชาวบ้านสามัญชนอย่าง
เราก็พูดได้ว่าทรงเลี้ยงดูดูแลลูกเมียอย่างดียิ่งสมเกียรติสมฐานะที่องค์ราชา
พึงกระทำได้อย่างน่าทึ่งเป็นที่สุด การศึกษาเกร็ดประวัติในส่วนนี้จะเห็น
ได้เสมอทั้งในจดหมายเหตุรายวัน ในพระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขา
ทั้งของพระองค์เอง และบันทึกต่างๆ ของเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ ของ
พระมเหสี เจ้าจอม ตลอดจนทั้งของ “ลูกๆ” และเสนาอำมาตย์ต่างๆ
ที่ปรากฏในพงศาวดารหรือในประวัติศาสตร์นั้นล้วนแต่มีข้อความเล่าถึง
พระมหากษัตริย์คุณที่ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ทรงสอดส่องดูแลทุกเรื่องราว
ของพระมเหสี เจ้าจอม และลูกๆ ด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด มิได้เพียง
ให้การศึกษา หรือความเป็นอยู่ที่ดีเท่านั้น แต่ยังทรงมองปัญหาที่จะเกิด
และทรงพระราชทานทางแก้ปัญหาเมื่อเกิดขึ้นด้วยตัวพระองค์เองเสมอ

ธรรมเนียมการมีคู่เพียงคนเดียวในราชสำนักเพิ่งมีในสมัยรัชกาลที่
๖ ทรงมีพระดำริว่าการที่ผู้คนในประเทศนิยมมีเมียหลายคนแล้วให้ความ
อุปการะเลี้ยงดูไม่ทั่วถึงนั้นเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศชาติไม่อาจเจริญ
ไปอารยประเทศนิยมมีผัวเดียวเมียเดียวตามหลักของคริสต์ศาสนา เรื่อง
นี้ทรงจริงจังมากถึงกับทรงออกกฎหมายให้ผู้ชายผู้หญิงมีคู่ครองได้เพียง
คนเดียวแล้ว ยังทรงเริ่มที่ข้าราชการสำนักและในกองทัพบกก่อน โดยให้จัด
ทะเบียนภรรยาเพื่อป้องกันการมีภรรยาหลายคนในเหล่าบรรดาข้าราชการ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์
ลงในหนังสือพิมพ์ “ดุสิตสมิต”² ไว้ว่า สาเหตุที่ทำให้ประเทศชาติไม่เจริญ

2 เป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ๖ ทรงเป็น
บรรณาธิการ

รุดหน้าได้นั้น มีอยู่สาเหตุหนึ่งมาจากการที่ผู้คนในประเทศนิยมมีเมียหลายคน แล้วให้ความอุปการะเลี้ยงดูไม่ทั่วถึง นอกจากจะทรงออกกฎหมายให้ผู้ชายผู้หญิงมีคู่ครองได้เพียงคนเดียวแล้ว ยังทรงเริ่มที่ข้าราชการสำนักและในกองทัพพบก่อก่อน โดยให้จดทะเบียนภรรยา เพื่อป้องกันมิให้ข้าราชการมีภรรยาหลายคน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีในวันอภิเษก

ในเรื่องการรับสตรีเข้ามาเป็นข้าบาทบริจาริกานั้น เมื่อแต่แรก
รัชกาลที่ ๖ เองก็ทรงตั้งพระปณิธานที่จะมีมเหสีพระองค์เดียว แต่ในที่สุด
แล้วพระองค์ก็ทรงทำตามพระดำริไม่สำเร็จเช่นกัน เพราะทรงถนอมหมั่น
กับพระคู่หมั้นคนแรก ต่อมาคู่หม้ายที่จะเป็นพระมเหสีก็ทรงไม่อาจมีพระ
ประสูติกาล ดังนั้นจึงจำเป็นต้องรับพระสนมเจ้าจอมอีก เพื่อให้มีรัชทายาท
กรณีเช่นนี้จึงทำให้เห็นได้ชัดขึ้นว่า การมีพระสนมเจ้าจอมจำนวนมากใน
ราชสำนักนั้น เหตุผลของเรื่องรัชทายาทและการเมืองวิถีนั่นล้วนแต่เป็น
ปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง แต่ต่อมาธรรมเนียมเรื่องการถวายตัวได้หมดสิ้น
ไปอย่างสิ้นเชิงในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
ซึ่งเป็นยุคสมัยที่เมืองไทยเราเริ่มก้าวเข้าสู่ความเจริญตามรอยทางของ
อารยประเทศที่นิยมธรรมเนียมผัวเดียวเมียเดียวและถือว่าธรรมเนียมแต่
เดิมแบบสยามนั้นเป็นวิถีของผู้ไม่เจริญ อีกทั้งองค์ในหลวงรัชกาลที่ ๗ เอง
ก็ทรงมีพระราชปฏิพัทธ์มั่นคงหนึ่งเดียวในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
โดยมิทรงปรารถนาจะรับสตรีใดเป็นพระสนมเจ้าจอมอย่างชนบเดิม และ
ยังเป็นสมัยแห่งการสิ้นสุดการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึง
นับได้ว่าในรัชกาลที่ ๗ เป็นรัชกาลแรกที่พระมหากษัตริย์ไทยมีพระมเหสี
องค์เดียวเป็นราชินีคู่บัลลังก์โดยไม่มีพระสนมเจ้าจอมตลอดรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

การถวายเป็นอัฐิแด่ผู้ล่วงลับ

เมื่อได้ยินคำว่า “ถวายตัว” ความหมายแรกอาจถูกคนส่วนใหญ่เข้าใจผิดไปว่า เป็นการถวายตัวของสตรีเพื่อเข้าสูการเป็นข้าบาทบริจาริกาในองค์พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น แต่การถวายตัวนั้น หมายความว่ารวมถึงการถวายตัวเข้าสู่วังหลวงเพื่อเป็น “คน” ในอุปถัมภ์ของเจ้านายในราชสำนัก มิว่าจะถวายตัวไปเป็นเด็กในอุปถัมภ์ที่ตำหนักของพระมเหสี หรือเจ้าพี่เจ้าน้องของพระมหากษัตริย์ ก็ใช้คำว่า “ถวายตัว” ทั้งสิ้น บางคนส่งลูกหลานเข้าวังหรือถวายตัวแล้ว ลูกหลานตนก็ได้ทำงานรับใช้ในราชสำนักในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ กันไป มิได้หมายความว่า เป็นการเข้าวังเพื่อมาเป็นพระสนมเจ้าจอมในพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงอย่างเดียว

พระบรมมหาราชวัง ช่วงต้นรัตนโกสินทร์

สำหรับการถวายตัวเพื่อเป็นข้าบาทบริจาริกาในพระเจ้าแผ่นดินนั้น ถือเป็นธรรมเนียมโบราณมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เหล่าคหบดี หรือ

ขุนนางที่นิยมนำลูกหลานเข้าถวายตัวก็ด้วยหวังการเลื่อนสถานะทางตำแหน่งในราชสำนัก เป็นไปในกลไกทางการเมืองของระบบอุปถัมภ์ และสภาพการเมืองในยุคแต่โบราณที่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มขุนนางและเจ้านายนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่ทั้งสองฝ่ายล้วนต้องเกื้อกูลพึ่งพากันตั้งที่ได้กล่าวไปแล้วในบทนำ การถวายตัวนั้นจำต้องคัดสรรผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ด้วยพระองค์พระมหากษัตริย์นั้นในคติถือว่าทรงเป็นผู้มีบารมีสูงสุด กล่าวอย่างสามัญคือจุ๋ๆ ใครจะนำลูกนำหลานไปยกถวายให้เป็นถึง “เมีย” พระราชานั้นคงเป็นไปไม่ได้ง่ายๆ อย่างแน่แท้ สตรีผู้จะได้ถวายการรับใช้ใกล้ชิดได้เปื่องพระยุคลบาทนั้นย่อมต้องได้รับการอบรมอย่างสมบูรณ์ก่อนทั้งทางกิริยามารยาท ได้รับการศึกษาเพิ่มพูนความรู้และศักยภาพมิใช่จะเพียงจับมาขัดสีฉวีวรรณแล้วยกขึ้นทูลถวาย เมื่อกุลนารีที่ได้ถวายตัวเข้าวังหลวงและได้รับการศึกษาอบรมอย่างงามพร้อมแล้ว ก็เชื่อว่าจะได้ขึ้นเป็นพระสนมเจ้าจอมไปเสียทุกคน ทั้งนี้ โชควาสนาและบุญญาธิการจะเสริมส่งเพียงใดก็ขึ้นว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งด้วยเช่นกัน

เมื่อครอบครัวของขุนนาง หรือพ่อค้าคบหานำลูกหลานไปถวายตัวเข้าวังแล้ว เหล่าข้าหลวงเด็กๆ ก็จะได้รับการศึกษอย่างขนชั้นสูง แต่จะเน้นไปทางด้านใดเป็นพิเศษก็แล้วแต่ว่าได้ถวายตัวไปอยู่ในสำนักใด ยกตัวอย่างเช่น ถ้าได้ไปอยู่ในตำหนักของเจ้านายที่เด่นด้านการเรียน การครัว ผู้ถวายตัวอยู่ในสำนักนั้นๆ ก็จะได้เรียนเรื่องการเรียนการครัวเป็นพิเศษ สำนักใดเด่นด้านการละคร เด็กก็จะได้ฝึกฝนด้านการขับร้อง หรือการละคร เจ้านายสำนักใดเชี่ยวชาญการอาหาร เด็กในสำนักนั้นก็จะได้เรียนรู้การทำอาหารคาวหวานอย่างชาววัง ดังนี้ เป็นต้น

การได้เข้าไปเป็นคนในอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์ใดนั้น เล่ากันว่าบุคลิกของแต่ละตำหนักจะปรากฏชัดเจนในตัวคนของตำหนักนั้นๆ ซึ่งจะเป็นไปตามเจ้านายของตน เช่น ถ้าได้ไปอยู่กับเจ้านายที่ค่อนข้างสมัยใหม่ คนในตำหนักนั้นก็ดูโก้เก๋กว่าคนของตำหนักอื่นๆ แต่งตัวทันสมัยหรือเป็นผู้นำแฟชั่นไปเลย จากบันทึกของผู้ที่เคยถวายตัวไปรับเรียนอยู่ในวังนั้น ถือเป็นประโยชน์และเป็นสิ่งมีคุณค่าที่ทำให้พวกเราคนรุ่นหลังได้มองเห็นภาพวิถีชีวิตและบรรดาผู้ที่ถวายตัวเข้าวังไปพำนักอยู่ในสังกัดของเจ้านายต่างๆ ว่าเป็นอย่างไรบ้าง ในบทความตอนหนึ่งของหม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์³ ได้เล่าไว้ถึงบรรยากาศตำหนักต่างๆ และคนของตำหนักเหล่านั้น ดังนี้

“เป็นที่เลื่องลือในยุคนั้นว่า กุลธิดาที่ได้ผ่านเข้ามาในสำนักพระวิมาดาเธอฯ แล้วจะต้องได้รับการอบรมให้เป็นผู้เพียบพร้อม ด้วยคุณสมบัติสมแก่การเป็นกุลสตรีทุกประการโดยเหตุนี้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้ศักดิ์มีสกุลทั้งปวงในยุคนั้นจึงนิยมส่งธิดาเข้าไปถวายตัวให้ทรงชุบอุปถัมภ์เป็นจำนวนมาก แม้พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งดำรงพระเกียรติอันสูงส่ง เช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ส่งพระธิดาไปถวายให้พระวิมาดาเธอฯ ทรงอุปถัมภ์บำรุงและอบรมสั่งสอนถึง ๒ พระองค์”

3 หม่อมราชวงศ์แสงสุรย์ ลดาวัลย์ (๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖) เป็นน้องชายต่างมารดาของเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ ๕ เข้ารับราชการในกรมวัง กระทรวงวัง เคยเป็นที่ปรึกษาประจำสำนักพระราชวัง และมีผลงานหนังสือหลายเล่มในด้านประวัติศาสตร์

ห้องเครื่องต้น กำกับดูแลโดยพระวิมาดาเธอฯ

จากบันทึกของ จเม็นมานิตยันเรศ (เฉลิม เศวตนันท์) เล่าไว้ว่า

“...การอยู่ในวังสมัยนั้นมีหลายสถานที่คือ หลายตำหนัก ดังนั้น การศึกษาวิชาความรู้ ตลอดจนขนบประเพณี จึงมีความสามารถไปคน ละด้าน และจะรู้ได้ว่าคนไหนมาจากสำนักหรือตำหนักไหน ด้วยการแต่ง กาย มารยาท และความรู้ เช่น ข้าหลวงของสมเด็จพระที่นั่งก็มักจะภูมิฐานใหญ่ โต แต่งตัวยิ่งใหญ่กว่าข้าหลวงตำหนักอื่น คือทั้งโก้และเก๋ และมักเป็นลูกผู้ดี ชั้นหนึ่ง มารยาทเข้าระเบียบแบบแผน ความรู้ทางการงานสูง เพราะเป็น สถานที่ชั้นสูง แต่ว่างานมักหยิ่งโส คือไว้น้ำไว้มือสูงส่งกว่าคนอื่น ต่อ ไปคือสำนักหรือตำหนักสมเด็จพระที่นั่ง ข้าหลวงตำหนักนี้เคร่งครัด คมสัน หนักแน่น ความรู้ปราดเปรี๊ยะในเรื่องการงาน เมื่อมีเรื่องออกไปก็ละม้าย คล้ายกับข้าหลวงสมเด็จพระที่นั่ง แต่เคร่งครัดมากกว่า

ตำหนักของฝ่ายใน ที่บางปะอิน

ตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าสุชาลมารศรี พระอัครราชเทวี ข้าหลวง
ตำหนักนี้ว่ากันว่าเก๋ไก๋นัก แต่งตัวดูฉูดฉาดบาดตา แต่มีเสน่ห์ พุดเก่ง
กล้าหาญ ว่องไว ความรู้หนักไปทางรอบตัว เมื่อออกไปมีเรือนโดยมากเป็น
ข้าราชการฝ่ายทหาร ต่อมาก็ถึงตำหนักพระอรรคชายาเธอ คือ พระองค์เจ้า
สายสวลีภิรมย์ ซึ่งเป็นเจ้าของโรงเรียนเด็กที่ตำบลพลับพลาไชย ข้าหลวง
ตำหนักนี้โดยมากถนัดทางบริการ ทำกับข้าวเก่ง ของว่างเก่ง จัดครอบครัว
ดี เลี้ยงลูกดี มีความรู้พึ่ๆ แต่งตัวเรียบๆ เสียมเจียมตัว ขำนุกขำ
ขบร้องดนตรี

ส่วนตำหนักเจ้าจอมมารดาแพ ท่านเจ้ายศเจ้าอย่าง ท่านเก่งในทาง
สมาคม ชอบเลี้ยงนก เล่นต้นไม้ และหรรษา ข้าหลวงจึงเก่งกล้าสามารถ
ตามนาย เรียกกันได้ว่าเจ้าชู้ แต่งตัวดูฉูดฉาด ใจมมหิตยาว ชอบหัตถดอกไม้
หรือห้อยดอกไม้ เช่น จำปา มะลิ มัดเป็นช่อ ท่านเองก็ชอบหรือโปรด
อย่างนั้น...”

เหล่ากุลบุตรกุลธิดาที่ถูกนำถวายตัวเข้าวังก็จะได้เรียนกิริยา
มารยาทชั้นสูง ได้เรียนเขียนอ่าน การอักษรศาสตร์ งานเรือนชั้นสูง รวม
ไปถึงด้านการค้าการลงทุนอีกด้วย บางครอบครัวเมื่อนำลูกหลานถวายตัว
ได้เข้าเรียนในวังแล้วภายหลังก็สามารถนำกลับมาอยู่กับครอบครัวของ
ตนได้หากเป็นการ “ถวายเฉย” คือแบบชั่วคราว แต่ถ้าถวายถาวรเลย เรียก
กันในสมัยนั้นว่า “ถวายขาด” กรณีนี้ก็คือให้ลูกหลานรับใช้อยู่ในวังหลวง
ตลอดชีวิต ผู้ปกครองจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใดๆ อีกเลย คือพากลับบ้าน
ไม่ได้ แล้วแต่อาสาว่าจะเติบโตไปแล้วมีวาสนาได้เป็นนางข้าหลวงนาง
กำนัลรับใช้ใกล้ชิดเจ้านายต่อไป หากถ้าเจ้านายพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์
ไปก่อน ก็ยังต้องเป็นคนของเจ้านายสายนั้น หรือเป็นคนในวังหลวงไป
ตลอดชีวิต หรือบางคนพอโตเป็นสาว หากบุญมาวาสนาเสริมส่งก็อาจได้รับ
พระมหากรุณาธิคุณรับเป็นพระสนมเจ้าจอม เลื่อนสถานะสูงยิ่งขึ้นไป ซึ่ง

นั่นก็ย่อมเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างที่สุดของครอบครัวนั้นๆ ทั้งลางยศ
สรรเสริญก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ตระกูลของตนอย่างน่าภาคภูมิใจ

เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ)

กล่าวโดยสรุป การทูลเกล้าถวายตัวลูกหลานให้เป็นบาทบริจาริกา
ของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ส่วนใหญ่ก็เข้าไปเพื่อจุดประสงค์ในการพยุงฐานะ
ทางเศรษฐกิจสังคม และทางการเมืองของตระกูลตนด้วยและเหตุนี้จึงเป็น
ธรรมดาที่ในพระราชสำนักจึงบริบูรณ์ด้วยกุลนารีจากตระกูลต่างๆ และยัง
มีการฝึกฝนเตรียมพร้อมสำหรับการถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาขององค์
เหนือหัวอีกด้วย ซึ่งขนบธรรมเนียมในเชิงลึกนั้น จะกล่าวถึงในบทต่อไป

ความเชื่อ
และการเตรียมตัว
สำหรับทำต่างๆ
เพื่อการถวายตัว

การยกฐานะพระมหากษัตริย์เท่ากับผู้เป็นใหญ่ในเทวภูมินั้นเป็นแนวคิดที่ไทยเราได้อิทธิพลมาจากลัทธิมหายานปณัฏฐิพราหมณ์ เมื่อยกระดับของพระเจ้าแผ่นดินว่าเทียบเท่าพระอินทร์ ก็เท่ากับว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีฐานะเป็นสมมติเทพจุติลงมาปกครองมนุษย์ ดังจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมการตั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่ก็นำมาจากชื่อของเทพหลายๆ องค์ อาทิ พระนารายณ์มหาราช พระรามธิบดี

สมัยกรุงสุโขทัยเราอยู่ในการปกครองเยี่ยงบิดากับบุตร หรือ “พ่อปกครองลูก” ที่มีความใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์กับราษฎร ยุคสมัยนั้นราษฎรจึงเรียกพระมหากษัตริย์ว่า “พ่อขุน” ต่อมาในสมัยอยุธยากระบวนการปกครองเปลี่ยนไปสู่ลักษณะของ “ระบบเทวสิทธิ์” (Divine Right) พระเจ้าแผ่นดินอยู่ในฐานะสมมติเทพซึ่งหมายถึงการปกครองของเจ้าปกครองไพร่ระบบขุนนาง ระบบศักดินาก็เกิดขึ้นในยุคสมัยอยุธยา เจ้านายกับไพร่ฟ้าประชาชนมิได้ใกล้ชิดกันฉันพ่อกับลูก กฎเกณฑ์จากราชสำนักเปลี่ยนไปจากเดิม ราษฎรมิสามารถมองพระพักตร์ของพระเจ้าแผ่นดินได้โดยตรง ซึ่งกฎข้อนี้เพิ่งจะมาเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๒

พระแท่นบรรทม และพระแท่นลดของพระมหากษัตริย์

การนำสตรีขึ้นถวายตัวเพื่อเป็นบาทบริจาริกาของพระเจ้าแผ่นดินนั้นจึงต้องมีพิธีการที่เป็นไปตามธรรมเนียมราชประเพณี แม้ตามคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาลนั้นจะถือว่าเหล่าสตรีผู้ที่ได้เป็นมเหสีสนมเจ้าจอมก็เปรียบเป็นพวกนางฟ้านางสวรรค์ที่จุติลงมายังโลกมนุษย์ก็เพื่อตามมาถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาคอยรับใช้ใกล้ชิดจอมกษัตริย์สืบไปก็ตาม แต่การเข้าเฝ้าก็อยู่ในแนวคิดของความเชื่อที่ต้องมีการเตรียมตัวในทางลึกซึ้งของการร่วมปฏิสัมพันธ์กับกษัตริย์ ซึ่งเริ่มจากการตกแต่งเนื้อตัว สนมเจ้าจอมจะถูกทาหน้าหรือพอกใบหน้าจนขาว เพื่อให้เป็นไปตามอุดมคติจากคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงที่ว่านางฟ้าต้องมีผิวขาววิสุทธิ คิ้วโก่งตั้งคันศร ปากแดงตั้งสีชาด ผมสีดำขลับ

เสื้อผ้าการแต่งตัวและเครื่องประดับต่างๆ ถูกจัดเตรียมตามโบราณราชประเพณีทุกประการ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนเจ้าจอมมารดาแพ (เจ้าคุณพระประยูรวงศ์) เข้าถวายตัวนั้นก็มิเกร็ดเล่าไว้ว่า ท่านเจ้าจอมได้รับพระราชทานพรและสิ่งของต่างๆ มีขันทองพร้อมพานทองรองชั้นสำหรับหนึ่ง เงิน ๕ ชั่ง เครื่องนุ่งห่มหีบหนึ่ง และผ้าห่มเยียรบับสองชั้นอีกผืนหนึ่ง ครั้นได้เวลาสองทุ่ม ก็จะมีเจ้าจอมผู้ใหญ่ในรัชกาลที่ ๔ และผู้เป็นเจ้าแม่พาไปส่งตัวยังพระตำหนักสวนกุหลาบโดยผ่านทางประตูราชสำราญ กระบวนแท่นนั้นมีคนถือเทียนนำหน้าและถือศปรายตลอดทางสองข้าง และกระบวนคนเดินตามหลังอีกมาก นอกจากนี้ยังมีข้าหลวงชาววังทั้งปวงมากอยดูจนแน่นขนัดทั้งสองฝั่ง เจ้าจอมท่านเคยบันทึกไว้ว่าตอนนั้นท่านอายจนแทบเดินไม่ได้

ในราชสำนักไทยยังมีรายละเอียดเชิงลึกของการถวายตัวอีกด้วยว่าที่สนมเจ้าจอมจะต้องถูกนำไปฝึกหัดท่าทางต่างๆ สำหรับคืนถวายตัว

รับใช้ได้เบื้องพระยุคลบาท กล่าวอย่างสามัญก็คือ ก่อนจะได้เป็นสนมนรินนั้นก็ต้องถูกนำไปฝึกทำต่างๆ คล้ายกับโยคะ ตัดร่างกายให้อ่อนพอสที่ จะพบขาพับแขนได้อย่างถูกต้อง เพื่อที่จะได้ไม่เผลอปล่อยแขนขาไปสัมผัส พระวรกายขององค์กษัตริย์ ทำสำหรับการนอนนั้นมีหลายท่า แต่ที่ปรากฏตามบันทึกในหลายๆ มิเพียงท่าบังคับ เรียกว่า ‘ท่าสัปตะวัชราสนะ’ นับเป็นท่าแรกตามจารีตโบราณราชประเพณี นอกจากท่าบังคับก็แล้วแต่ พระราชานิยมส่วนพระองค์ สำหรับพระแท่น หรือเตียงนั้นก็มีการอบรมสอน กันไว้เช่นกัน เพราะในห้องบรรทมกษัตริย์จะมีพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร⁴ ๙ ชั้นแขวนอยู่เหนือพระแท่นบรรทม ดังนั้นผู้จะนอนใต้เศวตฉัตรจึงต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ผู้อื่นไม่สามารถนอนใต้ร่มสูงศักดิ์นั้นได้ ด้านหน้าของพระแท่นบรรทมในวังหลวงจึงมี “พระแท่นลต” สำหรับสนมเจ้าจอม พระแท่นลตมีลักษณะเป็นเตียงขาคู่ขนาดใหญ่ การออกแบบนั้นได้รับอิทธิพลมาจากจีน เพราะในวังของจีนนั้นฮ่องเต้หรือกษัตริย์ของเขาโปรดเกล้าฯ ให้มีนางสนมเข้าถวายการรับใช้มากกว่า ๑ คนในบางราตรี หน้าพระแท่นบรรทมของกษัตริย์จึงมีพระแท่นเพิ่มอีกในระดับต่ำกว่า พระแท่นใหญ่ประมาณ ๑ ศอก จึงเรียกกันว่า “พระแท่นลต” แต่พระแท่นลตนี้มีขนาดกว้างมาก สันนิษฐานกันว่า บางคราวอาจเป็นที่สำหรับเจ้าจอมมากกว่าหนึ่งคนมาถวายอยู่จนนวดก็เป็นที่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระแท่นก็ได้รับการออกแบบให้มีหัวเตียงปลายเตียงอย่างตะวันตก พระแท่นลตก็จะไม่อยู่ทางหน้าเตียงแต่จะอยู่ทางฝั่งขวาและซ้ายด้านข้างเตียงหรือพระแท่นบรรทมนั่นเอง

4 เป็นฉัตรผ้าขาว ๙ ชั้น มีระบาย ๓ ชั้น ขลิบทอง แม่นวด และมียอด สำหรับพระมหา กษัตริย์ที่ทรงรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณีแล้ว มีที่ใช้คือ ปักที่ พระแท่นราชอาสน์ราชบัลลังก์ กางกั้นเหนือพระแท่นที่บรรทม ปักพระยานมาศ และแขวนกางกั้นพระโกศทรงพระบรมศพ เป็นต้น

ส่วนเรื่องราวละเอียดของขั้นตอนการถวายตัวนี้มีส่วนที่สอดคล้องกันระหว่างบทความกับที่เจ้านายทรงเล่าประทาน ดังจะคัดจากพระคำทรงเล่าของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา และพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ที่ประทานแก่อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ ดังนี้

“...บรรดาหญิงสาวต้องผ่านการล้างและอบร่ำอวยวะเพศอย่างพิถีพิถัน ท่าแรกในการถวายตัวคือ พนมมือนอนหงายในท่า “พับเปิด” เพื่อไม่ให้เท้าของหญิง ที่กษัตริย์กำลังทรงร่วมเพศอยู่นั้นไปสัมผัสกับพระวรกายของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะตามคติความเชื่อชาวสยามแล้วเท้าเป็นของต่ำ...”

และจากบทความของพิทยา บุญนาค

“...พระแท่นบรรทมจะอยู่ใต้เศวตฉัตร เจ้าจอมจะขึ้นไปนอนบนพระแท่นบรรทมไม่ได้ จะมีพระแท่นรองเวลาถวายงาน เท่านั้นเจ้าจอมจะขึ้นไปที่พระแท่นก็ได้ จึงมีท่ากามสูตรที่จะเก็บเท้าไม่ให้ชี้ ผู้หญิงมีตระกูลที่จะถวายตัว จึงต้องฝึกท่าที่คล้ายกับท่าโยคะบางท่าตั้งแต่เล็ก...”

ความหมายของพระสนม
พระสนมเอก เจ้าจอม
เจ้าจอมมารดา
และลำดับชั้นของพระภรรยาเจ้า

พระมหสี พระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าจอมมารดาและเจ้าจอม ในรัชกาลที่ ๕

พระภรรยาเจ้า

หมายถึง สตรีผู้ที่ถือกำเนิดในวังหลวง เป็นลูกสาวหรือหลานของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้านายพระองค์ใดก็ตาม กล่าวอย่างสามัญคือเกิดมาเป็นเจ้านั่นเอง ครั้นเมื่อเจริญวัยขึ้นได้เป็นภรรยาของพระเจ้าแผ่นดิน สตรีผู้นั้นก็ย่อมจะดำรงพระฐานันดรศักดิ์ของพระภรรยาเจ้า แต่จะได้เป็นพระอัครมเหสี หรือพระอรรคชายานั้นก็ขึ้นอยู่กับว่าจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในลำดับขั้นใด

บาทบริจาริกา พระสนม เจ้าจอม (Royal mistress, Concubine)

หมายถึง นางสนองพระโอษฐ์ของกษัตริย์ หรือพูดอย่างสามัญก็คือ คำเรียกรกรยาน้อยของพระมหากษัตริย์ ซึ่งสตรีที่จะเป็นสนมนารีได้นั้น มิใช่เป็นเพียงสามัญชนเท่านั้น แต่ผู้เป็นธิดาของพระบรมวงศานุวงศ์ หรือ พุดง่าย ๆ คือผู้ที่มีเชื้อเจ้า หากได้ถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาในเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ถือว่าอยู่ในตำแหน่งสนมเจ้าจอมด้วยกันทั้งสิ้น แล้วแต่ว่า ผู้ใดจะเป็นที่โปรดปรานเป็นพิเศษก็จะได้เป็นสนมเอก ได้รับพระราชทาน เครื่องยศที่พิเศษต่างจากพระสนมธรรมดา สตรีชาวบ้านสามัญชนนั้นเมื่อ ได้เป็นพระสนมเจ้าจอมแล้ว ก็ยังคงถือเป็นสามัญชน มิได้มีฐานันดรเป็น เจ้า แต่หากมีพระโอรส หรือพระธิดา “ลูกๆ” ที่เกิดจากสนมนั้นก็ถือว่าเป็นเจ้า นับเป็น “เจ้าชาย-เจ้าหญิงชั้นโท” ส่วน “ลูกๆ” ที่เกิดจากพระมเหสีจะถูกนับเป็น “เจ้าชาย-เจ้าหญิงชั้นเอก”

สนมเจ้าจอมที่มีลูกแล้วจะมีบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้าจอมมารดา” ตำแหน่งพิเศษอีกตำแหน่งของเจ้าจอมมารดา คือ เจ้าคุณจอมมารดา ซึ่งตำแหน่งนี้พระเจ้าแผ่นดินมักพระราชทานแก่พระสนมเอกผู้ใหญ่ที่ได้เคยเป็นที่รักและได้รับราชการด้วยความรักดีมาเป็นเวลาช้านาน แต่ก็มิบ่อยครั้งนักที่จะทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็น เจ้าคุณจอมมารดา คือ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าคุณจอมมารดาแพ) นางอันเป็นที่รักคนแรกของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

ประวัติศาสตร์ไทยเรานั้น แม้จะมีพื้นที่ของสนมเจ้าจอมน้อยมาก หากเทียบกับบทบาทที่ควรกล่าวเป็นเกร็ดในประวัติเอาไว้ให้คนรุ่นหลัง

๙. _____. ๒๕๑๙. พระมเหสีเทวี. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์
๑๐. สมภพ จันทรประภา. ๒๕๕๑. สมเด็จพระศรีสวรินทราบา : กรุงเทพฯ : ศยาม.
๑๑. วรณพร บุญญาสถิตย์. ๒๕๔๘. การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๓๙๔-พ.ศ.๒๔๖๘). วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
๑๒. สาระ มีผลกิจ. ๒๕๔๒. สตรีในราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๖๘. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
๑๓. อุทุมพร วีระไวทยะ. ๒๕๕๑. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวง. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
๑๔. มหาวชิรุณหิศ, เจ้าฟ้า. (๒๕๔๓). จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
๑๕. พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (๒๕๔๐). (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ : แพลนพรีนซ์ดิง.
๑๖. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม ๑ และเล่ม ๒. (๒๕๐๕). พระนคร : คลังวิทยา.
๑๗. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. (๒๕๓๕). (พิมพ์ครั้งที่ ๘). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
๑๘. _____. (๒๕๐๔). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

האגודה